Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Državnost Bosne i Hercegovine u XX i XXI stoljeću: historijski izazovi i dostignuća u razvoju državnosti Bosne i Hercegovine: ZAVNOBiH

Pejanović, Mirko; urednik

2024-10-21

https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/795

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2024.213.21

ZAVNOBiH i istraživanje budućnosti

Nerzuk Ćurak[*]

Sažetak: Postkonfliktno bosanskohercegovačko društvo, bez obzira na sve oblike unutrašnje napetosti, koji su snažno podcrtani i generirani iz institucionalnog dizajna hiperetničke dejtonske države, ipak uspijeva da baštini filozofiju egzistencije koja traži da, bez obzira na sve naše razlike, proizvodimo zajedničko gledište. Nažalost, s onu stranu moguće "zavnobihske" društvenosti, aktualne političke strukture u Bosni i Hercegovini napustile su zajedničko gledište, a jedan od krucijalnih razloga napuštanja našeg načina života kao moguće političke platforme jest *političko napuštanje* ZAVNOBiH-a kao povijesnog vrela bez kojega nije moguće misliti Bosnu i Hercegovinu u budućnosti. Iz negativnih modela budućnosti, na kojima prilježno rade sablasne strukture etnonacionalizma, kao tendencija, latencija i intencija, dolaze nagovještaji radikalnih interpretativnih i interventnih mehanizama koji uopće u nacrtima sutrašnje Bosne i Hercegovine više ne vide mjesto i ulogu ZAVNOBiH-a. Taj nadahnjujući transpovijesni događaj percipira se samo kao odigrana povijest koja više ništa ne može ponuditi Bosni i Hercegovini. Autor će na tragu sve razvijenijih futuroloških studija istražiti moguću budućnost ZAVNOBiH-a, procijeniti njegov budući razvoj i eventualni progres te emancipatorske ideje u našem oktroiranom "etnopolisu", nenaviklom na pretjerano odvažne anticipacije.

Ključne riječi: ZAVNOBiH, zajedništvo, nasilje, etnonacionalizam, budućnost, anticipacija, novo vrednovanje, Bosna i Hercegovina

Moja tema je ZAVNOBiH i istraživanje budućnosti. Nekako trendovski, pitanja budućnosti su s revolucionarnim prodorom artificijelne inteligencije u naš ljudski svijet postala izuzetno relevantno područje znanstvenih istraživanja. Ideja o interpretiranju ZAVNOBiH-a iz ugla budućnosti zasnovana je na futurološkim studijama,[1] na ozbiljnoj znanstvenoj disciplini, na naučnicima

[*] Dopisni član ANUBiH-a i redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, nerzuk.curak@fpn.unsa.ba

[1] Futurološke studije (istraživanje budućnosti) interdisciplinarno je postavljen pravac istraživanja, koji se bavi pitanjima budućeg razvoja, prije svega u oblasti politike, društva, ekonomije, tehnike, kulture, ekologije i stanovništva. U zadaću istraživanja budućnosti, također, spada istraživanje mogućnosti i granica naučnog razotkrivanja budućnosti, kao i potvrđivanje i kritika postojećih modela budućnosti. Često se istraživanje budućnosti izjednačava sa pojmom futurologije kao sistematske i kritičke obrade pitanja budućnosti, koju je 1943. godine utemeljio Ossip K. Flechtheim. Dok se futurologija da podijeliti u tri različite oblasti: istraživanje budućnosti u užem smislu (prognoza i projekcija), oblikovanje

koji se bave istraživanjem budućnosti kroz više različitih pristupa tako da odmah pripremim dogmatske umove da je reprezentiranje ZAVNOBiH-a iz budućnosti rezultat znanstvene imaginacije i interdisciplinarnog pristupa koji uključuju istraživanje budućnosti sa stanovišta politike, ekonomije, demografije, informatike, strateških studija, geopolitičkih projekcija, budućih mirovnih formi itd.

Samom sebi postavio sam, u kontekstu ove teme, pitanje – o čemu mi ustvari govorimo kad govorimo o budućnosti? U svakom slučaju, govorimo o nečemu što će za razliku od prošlosti sigurno doći, pa je za nas temeljno pitanje hoće li taj futur biti ponavljanje loše prošlosti, ili ćemo uspjeti kao bosanskohercegovačko društvo i kao ljudi Bosne i Hercegovine dalje se emancipirati. Ako budućnost bude ponavljanje loše prošlosti, to će u najopćijem smislu značiti da je nasilje trijumfiralo. Ako pogledamo ovih gotovo trideset godina od okončanja rata, šta možemo primijetiti: bez obzira na to što živimo u nekoj vrsti diskutabilnog mira koji je preciznije zvati nerat,[2] ključni konstituirajući subjekt naše povijesti pa tako i povijesti naše sadašnjosti, jest nasilje.

To više nije direktno nasilje kao što je bio rat protiv Bosne i Hercegovine (1992–1995), nego nasilje koje je unutar dejtonske političke strukture i unutar toj strukturi saobražene kulture, pa to, nazovimo ga indirektno nasilje, možemo, naprosto, svakodnevno osjetiti u različitim supstrukturama nasilne dejtonske strukture, koja je nasilna naprosto jer je priznala rezultate nasilja. To priznanje nasilja kao legitimacijski čin novog institucionalnog dizajna prethodne Republike Bosne i Hercegovine zaustavilo je direktno nasilje, odnosno rat kao najgoru formu radikaliziranog direktnog nasilja, no budući da je nasilje položeno u novu Bosnu i Hercegovinu kao legitimna struktura,

budućnosti (programiranje, planiranje) i filozofija budućnosti, sâmo istraživanje budućnosti, gledano iz današnje perspektive, teži da pomoću naučnih metoda procijeni budući razvoj, odnosno predskaže ga (prognoza), i s druge strane da pomoću modela i scenarija (svjetski model) izradi opise budućih društava i budućeg progresa, te na taj način doprinese poboljšanju političkog i društvenog planiranja i odlučivanja. Iako je istraživanje budućnosti etablirana naučna disciplina već nekoliko decenija, s razvojem vještačke inteligencije ova disciplina dobija puni zamah. Izvori: Igor Grossmann, Matthew Feinberg, Dawn Cassandra Parker, Nicholas A. Christakis, Philip E. Tetlock, William A. Cunningham: AI and the transformation of social science research, Science, vol. 380, issue 6650, 15. Jun 2023, 1108-1109; Brockhaus Enzyklopädie, Tom 24, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, Mannheim 1994, 617; Brockhaus Enzyklopädie, Tom 6, F. A. Brockhaus, Wiesbaden 1968.

[2] Immanuel Kant filozofski spis *Vječni mir* počinje prvim preliminarnim članom vječnog mira među državama, koji je izuzetno referentan za razumijevanje i interpretaciju Dejtonskog mirovnog sporazuma. Kant kaže: "Nijedan ugovor ne treba smatrati mirovnim ako je sklopljen tako da prećutno sadrži povod budućeg rata." Sadrži li Mirovni ugovor za BiH povod za neki budući rat veliko je teorijsko i praktično pitanje. S jedne strane, Ugovor iz Dejtona osigurao je, evo već 29 godina da nema povratka brutalnog nasilja, ali teško je našu egzistenciju nazvati mirom, sve dok sjena povratka rata dominira javnim diskursom. Rat je *de facto* prisutan kroz svoje odsustvo i zato dejtonski mir nazivam i neratom.

nastali su novi društveni odnosi u kojima je retorika, kao najdominantniji instrument politike i političkog, oblikovana kao nasilje, kao ključni instrument reprodukcije nacionalističkih vlasti u Bosni i Hercegovini, koje retorikom kao nasiljem evo tri decenije blokiraju politike prijateljstva i sprečavaju izgradnju sveobuhvatnog mirnog društva u Bosni i Hercegovini.

Zajedništvo na nacionalističkom udaru

Ako se osvrnemo na ključne donositelje odluka u Bosni i Hercegovini tokom prethodnih dejtonskih decenija, onda možemo jasno uočiti, na dnevnoj osnovi, da je retorika akt političkog nasilja i da se tom i takvom retorikom pokušavaju promijeniti antifašističko povijesno naslijeđe i uobičajeni društveni obrasci, konvencije i uzanse koji su tvorili naš način života kao neoktroirani sinkretizam. Ključni obrazac života, koji se u političkim i kulturnim praksama dominantnih nacionalizama želi destruirati, anahronizirati, banalizirati i onemogućiti, jest zajedništvo.

Ideja zajedništva izložena je brutalnom udaru nasilne retorike od ključnih donositelja odluka, s intencijom da se trijumfom mržnje, nepovjerenja i etnonacionalnih podjela relativiziraju epohalni dosezi ZAVNOBiH-a kako bi sama ideja zajedništva postala prazan pojam, pojam koji uopće nema svoj sadržaj u živoj stvarnosti Bosne i Hercegovine. Zato je nasilje u dejtonskoj Bosni i Hercegovini, naročito nasilje koje dolazi iz samih političkih struktura, postalo norma, normalizirana agenda koju i ne primjećujemo kao produženi akt strukturnog i kulturnog nasilja. Cilj nacionalističkih vlastodržaca je pokvaren: stvoriti društvene uvjete u kojima će naviknutost građana na nasilje koje ne primjećujemo kao nasilje oblikovati nacionalističku budućnost Bosne i Hercegovine s kojom se mi građani mirimo kao da smo zombiji, uvučeni u simbiotičku klopku s nakaznim političkim sistemom kao realističkom političkom, društvenom, intelektualnom i kulturnom normom. Taj proces već dugo traje, mada nikada ne smijemo potcijeniti tačke otpora zabrinjavajućem podtekstu, tekstu i kontekstu dejtonske političke instalacije po kojoj manje ili više uspješno rovare instrumentalizirani subjekti hegemonijalnih nacrta.

Kada znamo da su mediji kao posrednici informacija, nažalost, u velikoj mjeri, na ovaj ili onaj način, pod vlašću ključnih aktera hegemonijalnih nacrta, onda nam biva jasnije zašto u javnu sferu vrlo teško prodiru oblici političke, znanstvene, socijalne i kulturne egzistencije, koji se opiru konačnoj podjeli zemlje i ljudi. Zato želim iskazati svoje zadovoljstvo da smo tokom našeg dvodnevnog rada pod svodovima ANUBiH mogli čuti ne samo

međusobno slažuće referate već i različite i suprotstavljene pristupe, što je ustvari najizvjesniji put proizvodnje uvjeta za konsenzus, kako bismo uopće došli u poziciju da gradimo razložnu državu i dobro bosanskohercegovačko društvo. Da prestanemo proizvoditi paralelne svjetove i da konačno vodimo razgovore u Bosni i Hercegovini, o Bosni i Hercegovini, a koji uključuju i sučeljavanje suprotstavljenih narativa, diskursa, ideologija…

Jedini esnaf koji međusobno razgovara su političari i to je uznemirujući nalaz da razgovaraju samo oni akteri čiji je višedecenijski cilj da se razgovorom ne dođe do bilo kakvog sistemskog dogovora. Istovremeno, mi akademici uopće ne razgovaramo, evo trideset godina nema velikog znanstvenog skupa s učesnicima iz cijele Bosne i Hercegovine koji bi pokušao dati odgovor na pitanje zašto je zvanični entitetski režim u Banjoj Luci protiv ZAVNOBiH-a, protiv epohalnog historijskog poduhvata narodâ Bosne i Hercegovine, poduhvata u čijem je oblikovanju srpski narod dao nemjerljiv doprinos, da bi 21. jula 1993. secesijska skupština nacionalističkih srpskih političara u BiH napravila konačni suicid odričući se u punini odluka ZAVNOBiH-a, napuštajući glavni legitimacijski izvor antifašizma. To je možda najeklatantniji primjer političkog redukcionizma, koji zahtijeva ozbiljno naučno propitivanje te paraodluke iz jula 1993, uz uvažavanje činjenica aktualnog bosanskohercegovačkog konteksta, u kojemu kao aksiom stoji da je Bosna i Hercegovina međunarodno priznata država, pa se odricanje od ZAVNOBiH-a može razumijevati kao parainstitucionalno "samoubistvo iz zasjede".

To je rezultat "ludila nacionalizma" čiji vodeći prvaci ne mogu priznati kakvo su pogrešno povijesno iskakanje napravili. Ta velika historijska greška političkih predstavnika srpskog naroda u Bosni i Hercegovini mora biti poništena, uz sticanje snage za novi historijski preokret, poništavanje grozomornih nacionalističkih odluka iz 1993. godine i povratak ZAVNOBiH-u kao jedinstvenom kriteriju budućnosti na koji nijedan entitet, nijedna etnonacionalna struktura i nijedna politička ideologija ne polaže apriorno pravo, kako bi izbjegli zamke bilo čije ekskluzivnosti u dobu etničkih nacionalizama. Tako dolazimo do mogućnosti ozbiljenja ZAVNOBiH-a kao inkluzivnog kriterija budućnosti.

Simbolički kodovi ZAVNOBiH-a

"Idealizam strogo promišljen vodi u realizam."[3] Ne bi trebalo, zbog recentne normalizacije etničkih podjela i normalizacije nacionalizma, unaprijed proglašavati utopijskom ideju zajedništva, ideju koja je utkana u političko, socijalno i kulturno tkivo Bosne i Hercegovine. Ovo nije ideološki nalaz, pozivam se na Toala i Dahlmana,[4] američke znanstvenike koji su u svom istraživanju utvrdili da je prije ratnog nasilja Bosna i Hercegovina bila 97 posto država multietničkog geografskog rasporeda, pravi primjer tigrove kože. Samo tri posto stanovništva živjelo je u monolitnim etnonacionalnim područjima. Ratno nasilje je u velikoj mjeri destruiralo tu globalnu prepoznatljivost Bosne i Hercegovine, ali dominantni povijesni obrazac neke zemlje ne možete tek tako dokinuti.

On se manifestira na različite načine, pa se tako iznenadite kada prisustvujete naučnoj online konferenciji koju organizira grupa aktivistkinja i aktivista iz Banje Luke i doživite katarzu da u gradu koji vladajući režim u RS-u simbolički kodira kao mjesto izvan Bosne i Hercegovine žive i rade žene i muškarci čija se vizija Bosne i Hercegovine kao zajedničke države svih njenih ljudi u najvećoj mjeri ne razlikuje od Vaše. Građani, baš kao patuljci, o tome pojma nemaju jer instrumentalizirani mediji dominantno posreduju, plasiraju, kreiraju poruke mržnje i nepovjerenja. Zato moramo razviti alternativne koncepte izvan nacionalističke produkcije medijske stvarnosti, no to nije moguće bez razgovora kao dugotrajne agende bosanskohercegovačkog prijateljstva. Nužno je kroz različite komunikacijske kanale ponuditi stvarnost koja radikalno izostaje, koja se radikalno potiskuje, koja nas vodi ka materijalizaciji vrijednosnog kriterija: *sve naše razlike ne smiju biti prepreka zajedničkom gledištu*.

Tako dolazim do poente o ZAVNOBiH-u kao budućnosnoj formi. Naučnici kreiraju ideje, "bacaju" nove, pa, ako se uhvate zemlje i ljudi, uhvate, ako ne, proces stvaranja novog svijeta se nastavlja, jer svjesni smo da nema neba na kojem zatičemo gotove pojmove, već ih u vječitoj igri otkrivanja proizvodimo, interpretiramo, punimo sadržajem tvoreći dijalektičko jedinstvo između pojma i njegovog sadržaja. Pojam sadržaja određuje sadržaj pojma, a sadržaj pojma određuje pojam sadržaja. Moja je ideja da bi adekvatna vlast morala učiniti sve, ama baš sve što je u njenoj moći, da započne proces ozbiljenja i

[3] Ludwig Wittgenstein, Dnevnici: 1914–1916, *Treći program Hrvatskog radija*, br. 61/62, Hrvatska radio-televizija, Zagreb 2002, str. 231-240.

[4] Gerard Toal, Carl T. Dahlman, *Bosnia Remade: Ethnic Cleansing and its Reversal*, Oxford University Press, 2011.

materijalizacije ideje koju posredujem ovim člankom, o formiranju *Instituta za istraživanje budućnosti*. Mi kao država i društvo već kasnimo, a to je već jedno od najvažnijih polja istraživanja, budući da je eksplozivan razvoj artificijelne inteligencije budućnost učinio dramatičnim pitanjem ljudskog roda.[5] U tom kontekstu formiranje Instituta za istraživanje budućnosti (ne bi trebalo zanemariti ANUBiH u eventualnoj proizvodnji te vizije) tiče se upravo novih načina vrednovanja odigranih povijesnih događaja, novih varijacija na fundamentalno važne teme za Bosnu i Hercegovinu, kao što je recimo ZAVNOBiH.

Mislim da je ideja zajedništva, bez obzira što je to u prethodnom političkom sistemu bila kolektivistička ideja pod komunističkim auspicijem, ta koja zaslužuje novo vrednovanje. Nije formula ZAVNOBiH-a tri odvojene etnonacionalne kolone, nego zajedništvo, zajedničko djelovanje. Zašto se toga odricati nakon osamdeset godina, a odrekli smo se. Znate, to je provincijalno, jer nacionalisti i ne znaju ništa drugo nego provincijalizirati velike ideje. I u tom smislu, moj prijedlog, koji je krajnje pragmatičan i praktičan, jest da vratimo potpuni dignitet, da revitaliziramo i nanovo uspostavimo državnu nagradu ZAVNOBiH.

Šta bi to značilo, da li bi bilo moguće da Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine bude pokrovitelj te velike simboličke geste? Gledajući realpolitički, teško, zbog ideoloških otpora nacionalističkih ideologija smrti ideji koja slavi život u zajedništvu, koja je položena u našu budućnost kao vrelo koje ne smije i ne može presušiti ako želimo da ova zemlja naprosto nastavi svoju daljnju povijesnu egzistenciju.

Ali treba razgovarati upravo s onima koji unaprijed misle da su protiv ZAVNOBiH-a i protiv nagrade koja zaziva prisustvo ZAVNOBiH-a u budućnosti, kako bismo eventualno stigli do konsenzusa, do statuta, ozbiljnog statuta, koji će biti brana profanisanju i uniženju nagrade koja nas vraća u budućnost, pa da to, ta dodjela nagrade, bude događaj dana u Bosni i Hercegovini, da tim malim, a važnim gestama vraćamo socijalni kapital jednoj nepotrošenoj i neumrloj ideji. To se može uraditi, samo bi trebalo umjesto voluntarizma imati razumijevanja da se to hoće i može uraditi. Kao što ne možete imati pravnu zajednicu ako ne želite pravnu zajednicu, isto tako ne možete imati

[5] Raduje informacija da je u polju tehnoloških inovacija sjajna ekipa bosanskih stručnjaka i biznismena odlučila formirati BH Tech kompaniju, odnosno bh. AI Institut, koji su, inspirirani nenadmašnom vizijom Emerika Bluma, nazvali Bloomteq. Iza ovog poduhvata budućnosti koja je počela stoje Admir Kulin, uspješni poduzetnik iz Njemačke, Nermin Hadžić, CEO Bloomteq, i Edin Mehić, direktor strategije u Bloomteq. Vidi na: Prvi put u BiH: Dvije BH Tech kompanije biće spojene u jednu, zvat će se Bloomteq, N1 BiH, 18. 1. 2024. https://n1info.ba/video/novi-dan/prvi-put-u-bih-dvije-bh-tech-kompanije-bice-spojene-u-jednu-zvat-ce-se-bloomteq/ (4. 3. 2024).

naslijeđe ZAVNOBiH-a ako ne želite naslijeđe ZAVNOBiH-a. To je *tymos*, to je želja za priznanjem.

Moje ključno razmišljanje sa stanovišta budućnosti Bosne i Hercegovine je da ne smijemo iz svojih naučnih istraživanja ispustiti ideju zajedništva. Ovo što mi sada živimo, uz sve pozitivne i negativne aspekte Dejtona, to je Sada, to je jedna aktualna politička instalacija, jedan aktualni, politički dizajn iz ovoga vremena. Ali ko nam kaže da je to za sva vremena? Ko je mogao vjerovati da će Sovjetski Savez, monolitni, totalitarni imperium, faktički preko noći nestati? Najbolji sovjetolozi su govorili da će umiranje imperije trajati godinama, a onda je noć građanskih otpora slomila režime neslobode. Postoje te neke potisnute snage, o kojima mi ništa ne moramo znati, koje mogu na neki način preokrenuti smjer historije.

ZAVNOBiH i nadilaženje historije

Mi, društvo imamo kapital da istražujemo zajedništvo, to je naš imperativ jer se suočavamo s normalizacijom nacionalizma na sljedeći način: svaki nacionalizam sebi mora da proizvede narod, bilo da reduktivno, na teritoriji Bosne i Hercegovine, svaka nacionalistička ideologija proizvede sebi reduktivni narod, koji je potreban tom nacionalizmu, bilo komprehenzivno, da proizvede novi narod za cijelu Bosnu i Hercegovinu. Ali, to ne ide dekretom, voljom dominantnih elita i slično. To naprosto ne ide tako, već kroz razgovore, debate, suočavanjem sa stvarnošću doći, bilo bi divno, do preklapajućeg konsenzusa o tome kakvu zemlju želimo, a da to što želimo ne ispustimo kroz neku povijesnu rupu, nego da ustvari gradimo bolju zemlju za sve naše ljude.

U tom smislu, plediram da se naučnici i intelektualci negdje potrude da prestanu biti sluge političkog kartela, da ne nastavljaju djelovati na toj uhodanoj matrici nacionalističkih pastira, nego da smognemo snage i o najtežim pitanjima razgovarati izvan političkog organiziranja, kao slobodni ljudi odani ideji argumentacijskog razgovora. Porazno je da u našoj zemlji naučnici još uvijek ne razgovaraju o najtežim pitanjima izvan politike, izvan hijerarhijskog naloga, a kada bi sjeli i razgovarali, kako je to sjajno primijetio Nelson Mandela, *možda bi se desilo čudo, možda bi promijenili svoje nepromjenjive stavove*.[6]

[6] Allister Sparks, Razgovori mogu da učine čuda, u: *Mir je moguć*, ur. Fredrik S. Hefermehl, Beogradski krug, Beograd 2001.

No, puno je lakše razvijati pastirske ideje unutar nekog partikularnog stada nego izvršiti križanje, preći nametnute i izmaštane granice unutar jedinstvene političke geografije Bosne i Hercegovine.

Pored Instituta i nagrade, treći momenat koji povezuje ZAVNOBiH s budućnošću Bosne i Hercegovine tiče se novog, proširenog okvira interpretacije ZAVNOBiH-a.

Budući da ZAVNOBiH, sasvim historijski utemeljeno i ispravno, debatiramo i tretiramo zajedno s AVNOJ-em, jer su to dva važna konstituirajuća momenta nove Jugoslavije i nove Bosne i Hercegovine, koja su sinergijski omogućila da Bosna dobije svoju državnost u kontekstu razvoja Federalne Jugoslavije, meni je to dalo ideju da se, iako je u historijskom smislu veza ZAVNOBiH-AVNOJ aksiom, u smislu nadilaženja historije o ZAVNOBiH-u može govoriti kao *jedinstvu prije momenta jedinstva*, dakle da se o ZAVNOBiH-u može govoriti i kao o pionirskoj činjenici samostalne, suverene države Bosne i Hercegovine, članice Ujedinjenih nacija.

Dakle, ako je nezavisnost Bosne i Hercegovine momenat jedinstva izražen kroz neospornu referendumsku volju građana Bosne i Hercegovine, ZAVNOBiH je jedinstvo prije jedinstva, snažno podržavljeno i podruštvljeno trećim zasjedanjem u Sarajevu aprila 1945, jer se tim zasjedanjem konstituira nova vlast Bosne i Hercegovine i novo društvo. To je snažan razlog da se ZAVNOBiH razvija i kao autentično bosanski proizvod koji u tumačenjima budućnosti, držeći se historijskih činjenica, može podnijeti i tumačenja izvan AVNOJ-a. Ne moramo ga nužno vezati za AVNOJ, nego vidjeti kako možemo ZAVNOBiH, kao našu veliku povelju slobode, dodatno kontekstualizirati, rekontekstualizirati, priskrbiti nove vrijednosti, a koje su zasnovane na ideji da Jugoslavije, nažalost, više nema, a Bosna i Hercegovina jeste. Ako jeste, onda jeste i ZAVNOBiH.

Završit ću predivnim stihovima Branka Miljkovića, velikog pjesnika jugoslavenske revolucije:

Budućnost nije sve ono što će doći.
Mnogo štošta će se jednostavno ponoviti.
Prošlost nije sve ono što se neće povratiti
I jedan deo budućnosti ostaje zatajen

To što je zatajeno moramo ponovo osloboditi, a novim generacijama je zatajeno zajedništvo, kao da nikada nije postojalo.

Odtajimo ga.

Literatura

Brockhaus Enzyklopädie, Tom 6, F. A. Brockhaus, Wiesbaden 1968.
Brockhaus Enzyklopädie, Tom 24, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, Mannheim 1994.
Grossmann, Igor; Feinberg, Matthew; Parker, Dawn Cassandra; Christakis, Nicholas A.; Tetlock, Philip E.; Cunningham, William A. (2023) AI and the transformation of social science research, *Science*, vol. 380, issue 6650, 15. Jun 2023, 1108-1109.
Prvi put u BiH: Dvije BH Tech kompanije biće spojene u jednu, zvat će se Bloomteq, *N1 BiH*, 18. 1. 2024. https://n1info.ba/video/novi-dan/prvi-put-u-bih-dvije-bh-tech-kompanije-bice-spojene-u-jednu-zvat-ce-se-bloomteq/ (4. 3. 2024).
Sparks, Allister (2001) Razgovori mogu da učine čuda, u: *Mir je moguć*, ur. Fredrik S. Hefermehl, Beogradski krug, Beograd.
Toal, Gerard; Dahlman, Carl T. (2011) *Bosnia Remade: Ethnic Cleansing and its Reversal*, Oxford University Press.
Wittgenstein, Ludwig (2002) Dnevnici: 1914–1916, *Treći program Hrvatskog radija*, br. 61/62, Hrvatska radio-televizija, Zagreb, str. 231-240.

ZAVNOBiH and the exploration of future

Abstract: The post-conflict Bosnian-Herzegovinian society, regardless of all forms of internal tension which are strongly underlined and generated from the institutional design of the hyper-ethnic Dayton state, still manages to maintain a philosophy of existence that demands that, regardless of all our differences, we produce a common point of view. Unfortunately, on the other side of the possible "ZAVNOBiH" based sociality, the current political structures in Bosnia and Herzegovina have abandoned the common point of view, and one of the crucial reasons for abandoning our way of life as a possible political platform is the political abandonment of ZAVNOBiH as a historical source without which it is impossible to perceive Bosnia and Herzegovina in the future. Negative models of the future, on which the ghostly structures of ethno-nationalism diligently work, as a tendency, latency and intention, hint at radical interpretative and interventive mechanisms that no longer see the place and role of ZAVNOBiH in the blueprints of Bosnia and Herzegovina of tomorrow. That inspiring transhistorical event is perceived only as a played-out history that can no longer offer anything to Bosnia and Herzegovina. On the trail of increasingly developed futurological studies, the author will explore the possible future of ZAVNOBiH, assess its future development and possible progress, as well as emancipatory ideas in our octroiated "ethnopolis", unaccustomed to excessively daring anticipations.

Keywords: ZAVNOBiH, togetherness, violence, ethno-nationalism, future, anticipation, new valuation, Bosnia and Herzegovina